

Валерій ЩЕГЕЛЬСЬКИЙ

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ЗМІСТ ВИСЛОВУ «ГРАТИ ВЕСІЛЛЯ» НА ПОДІЛЛІ

Досліджуючи тематику ігрових родинних звичаїв подолян, звернемо увагу на таке обрядодійство, як весілля.

Опрацьовуючи народознавчий питальник за № II «Фразеологія основних українських обрядів», який є одним із напрямів пошуково-збирацької роботи Начально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського державного університету, помічено, що на запитання «Як називають весільний обряд (*справляти весілля; стати на рушник; грати весілля*)», у більшості випадків збирачі-дослідники фіксують відповідь мовців етнічного регіону – «*грати весілля*». Зауважимо, що вживаний фразеологізм найбільш правдиво відбиває дійсність висвітлювального питання. Розглянемо мотивацію цього часто вживаного вислову.

Пройшовши всі етапи змушнення, хлопці й дівчата засвідчують себе перед старшими членами колективу своєю поведінкою, виявивши свої найкращі риси, такі як кмітливість, енергійність,

вміння організувати інших тощо. Коли ж на їхні думки, пропозиції дорослі зважають вже не на дитячі примхи, а з поваги, починається доросле життя, яке покладає на них певні обов'язки, а також надає деякі привілеї. Молодь отримує дозвіл на дорослі зібрання, під час яких разом з піснями, танцями, розважається іграми, що являють собою першооснову формування сімейних пар. Як зазначав професор Х. Вовк, така форма спілкування селянської молоді на Україні «... не має в собі нічого обрядового, але надзвичайно тісно зв'язана з розумінням весільних звичаїв ... вони і є місцем ближчої знайомости між молоддю, знайомости, що провадить до шлюбу» [2, 195].

«Вечорнична хата з її гуртовими заняттями, іграми, обрядами, піснями, спільною вечерею тощо була немов прелюдією майбутнього сімейного життя» [14, 327].

Дорослі ігри календарного циклу (весняного, літнього, осіннього, зимового), знову ж таки, своїм змістом і формою організації та проведення спрямовані на формування сімейних пар (умовами багатьох ігор є попарне різностатеве водіння хороводних танців, симпатизування одне одному, вибір уподобаного члена гри).

Велике емоційне підняття носять особливо ігри Великоднього періоду. «Недарма великодні ігрища вважали у народі справжнім ярмарком наречених» [4, 168].

Для української хліборобської нації рік умовно закінчувався восени, коли було зібрано врожай, вільного часу більшало і як вінок усіх ігрищ молодих пар були весілля.

Отже, забави, які довгий час розігрувалися молоддю, трансформувалися в завершальну гру – весілля.

Сучасний весільний обряд, як зазначають дослідники, пройшовши великий проміжок часу, майже не розгубився. Проте розглядаючи його етапи, а саме: перед весіллям, власне весільний і післявесільний, нами помічено значне зменшення фрагментарності, що відповідно спричинило й зменшення кількості головних учасників ігрового дійства.

Ще з самого початку, тобто змовин, засилання старостів (ігрова майстерність старостів у момент сватання є запорукою значного відсотку ймовірності далі продовжити грати весілля), хлопець і дівчина розпочинають гру, вік учасників якої не має обмеження.

Обрані молодий і молода стають головними дійовими особами, відповідно на них і покладається обов'язок роздавати подальші ролі іншим її учасникам, котрі їх заслуговують і у відповідний момент мають виконати. Весілля – це упорядкована гра, яка за етикетом і суспільною мораллю українців не повторюється, тобто грається тільки раз у житті, хоча трапляються прикрі і небажані винятки.

Отримавши ролі, старости, весільні батьки, дружки, світилки і т. д. виконують незвичні для буденного життя завдання, а це і є «колективні символічні дії, здійснювані з нагоди найважливіших подій у житті людини» [10, 44].

Узагальнено можна висловитися, що основна частина весільної гри це і є код до розуміння продовження людського роду, саме ж весілля є народна багатодієва гра за узвичаєними правилами поведінки її учасників.

Від моменту «договору» (Кам'янець-Подільський р-н) і до «комори» триває основна гра весілля. Проте, як часто буває у реальному житті, участь у грі беруть не всі, частина залишається спостерігачами. А так, як на весіллі головні ролі вже роздано і щоб не залишатися глядачами, гості грають у свої ігри, адже під час весілля у центральній грі виконавці ролями не міняються і не замінюються.

На Поділлі, окрім традиційного запрошення на весілля, тобто на веселість, можна почути: «Запрошуємо на забаву», тобто на гру.

Пісні на весіллі не завжди звучать веселого характеру, а от ігри, як буває завжди, ставлять собі за мету розвеселити гостей, а у своїй семантиці підтверджують саму назву події.

Зазвичай, враховуючи при цьому вживання специфічних для кожної місцини міцних напоїв, розпочинається ще більш емоційне піднесення веселості, коли до основної гри підключаються узвичаєні весільні ігри. Смісловою значимістю їх проведення є проектування сприйняття споконвічних традиційних моментів подальшо-

го щасливого шлюбного життя і продовження роду.

Із наявних зібраних матеріалів рукописного фонду лабораторії етнології, які стосуються відповідей на питальник № III «Народні ігри та забави», помічено, що найбільш поширеними весільними іграми є: «Перекоти яйце» [15], «Танок з яйцем» [15; 17; 16], «Яйце» [18], а також «Танець з віником» [19], «Віник» [22; 21; 22].

Назва цих ігор походить від предмета, який використовується у забаві.

Суть ігор з яйцем зводиться до того, щоб його не розбити або не роздушити при перекочуванні дівчиною-партнеркою з однієї штанини хлопця в іншу [15; 17], чи в утримуванні яйця парою під час танцю лобами [15; 17]. Яйце, як відомо, один із найдавніших символів. Це «символ зародження Всесвіту, ... цілісності» [11, 252]. Воно уособлює життя, сонце. Яйце має всередині зародок, що і символізує початок нової сім'ї. Звісно, що розбити його у такий момент прикро і ганебно для себе і зневажливо для молодих.

Як зазначено у працях науковців, «Один з перших дослідників весільної обрядовості Й. Лозинський вказував, що подекуди поряд із випеченими птахами, випікають яйця, або впікають їх у коровай: «Тієї яйця спечені служат заслуженим за присмачок і за знак будучої множини» (тобто плідності)» [9, 200].

Символічний сенс несе не тільки яйце, а й курка (курка-несучка), яка є символом плодючості. Важливо підкреслити, що запрошенні гості серед інших подарунків обов'язково приносили також курку, яка уже у післявесільний період зуживалася гуртом.

У фондових записах лабораторії етнології наявні осучаснені варіанти гри «Перекоти яйце» [15], коли замість яйця учасники послуговуються помідором (с. Лисівці Теофіпольського р-ну), склянкою горілки (с. Жердя Чемеровецького р-ну).

У весільних забавах використовуються й інші, так само архаїчного походження, предмети. Вони не випадкові, а несуть у собі ідею продовження людського роду. Зокрема, роль віника як знаряддя домашнього вжитку в іграх «Віник» [21; 22; 23], «Танець з віником» [19; 20] не менш символічна.

На Поділлі поширений такий фразеологізм, як «будеш ходити (гуляти) до старих віників». Це стосується хлопця (або й дівчини), які довгий час не одружуються. А ще цей вислів є однією з форм прокляття. У першому трактуванні віник символізує холостяцьке життя. Танцюючи з віником у грі, коли решта учасників мають пару та прагнення до сімейного життя, захоочує гравця до дієвості: чим швидше передати його в інші руки і взяти собі пару. Якщо ж грають і одруженні, вони теж стараються позбутися його, щоб не накликали шкоди своєму сімейному життю. Люди «ві-

рять, що старим віником можна наклепати хвороби (особливо безсоння і нічний плач дитини), свари: його підкидають у хату, на город, перекидають через дах, підкладають у «візок» молодого і молоді, «щоб усе життя сварилися», кидають услід людині для наведення причини» [3, 75].

Як ми спостерігаємо в одному із варіантів запису [20], особа, котра аж чотири рази під час гри підряд залишається з віником, мусить задобрити громаду, виконавши завдання жертвовного характеру, якого загадують учасники гри чи музики. Як колись у язичницькі часи, люди зверталися по допомогу до друїдів, несучи пожертву, так і учасник, який програв, виконує «фант»-пожертву музикантам, задобрюючи їх для подальшої гри. Зазначимо, що музики володіють магією психологічного впливу на людей і мають здатність керувати громадою. «Музикант («музика»), вважали в народі, може дати «дання», бо знається з чортом» [1, 156]. Ліками, що можуть допомогти, є «непочата» вода. «Така вода може врятувати навіть від «дання» – за умови, що хворий знайде доброго музику, принесе правим чоботом з його ноги води, добра баба примовить цю воду, і він вип'є» [1, 155].

Неперевершена у веселості і вигадках є весільна танкова гра «Каратута» [26], «Ремінець» [27], «Гандзя» [28], «Вербунка» [12, 299], що майже однотипні щодо форми її проведення.

Як зазначають записувачі цих ігор, що «У цю гру грають тільки дорослі, оскільки вона виявляє неабиякі больові якості» [28], переважно чоловіки [26]. У вище названих дівостях ремінь як атрибут чоловічого одягу виступає спонукачем до дії. За головного, отамана, обирається ініціативний, хитрий на видумки, у більшості випадків, чоловік, проте могла бути й «жінка спритна» [28]. Учасники гри розміщуються оди за одним позаду отамана і під музику виконують усе те, що каже чи робить він. У разі, хто не повторить вдяного або зробить, але не так, отримує удар ремінцем.

Можуть обиратися і «судці», котрі вершать суд і призначають «кару» [12, 299].

Наслідуючи рухи і дії водія, учасники гри символізують колообіг життя. Все на світі повторюється – і рухи, і дії, одні покоління помирають, інші народжуються, і так безперервно. Взірцеві дії мають зразково відтворюватися. У грі за правильно виконану дію виступає кара ремінцем, а у життєвих ситуаціях буває більш сувора.

Зауважимо, що ця гра побутує на всій Галицько-Подільській території у багатьох варіантах щодо самої назви та незначних відмінностей у формі її проведення.

На весіллі заповзяті хлопці, любителі перевірити свою здатність до випивки, активно беруть участь у грі «Танець з пляшкою» [25].

Під швидку музику, танцюючи у колі, хлопці передають з рук в руки пляшку горілки, ке-

лих і кільце ковбаси. На кому зупиниться музика, той має випити горілки і закусити ковбасою. Буває, що музиканти, хитрі люди, обирають одну «жертву», і як «догодять» зо три рази, то гравець вибуває з гри.

Такий «показовий в цьому плані стереотип п'яницького агону (змагання), суть якого полягає в тому, щоб, хизуючись своєю витривалістю, випити на людях якомога більше» [5, 63], як зазначають дослідники, співзвучний із гуляннями запорожців після військових походів, у яких «козак таким чином виявляв особливого роду молодецтво, особливий погляд на життя... – існувати задля веселощів і радості» [6, 63].

Своєю «живучістю» ігри завдячують тим, хто їх розшукує, записує, а ще більше тим людям, які фіксують їх у своїй пам'яті, є їхніми організаторами і неперевершеними народними акторами-аматорами.

Так, у монографічному дослідженні Г. Танцюри «Весілля в селі Зятківцях» зазначено, що «весільні гри, подані тут, досить популярні. Найкращими виконавцями були: Микола Лесь (Лісовий) і Андрій Тилимонович Важейло (ім було під 50 років). За ці гри їх спеціально просили на весілля. Микола Лесь, хоч і зовсім глухий, але артистично виконував ролі Шевця, Попа. Андрій Важейло – ролі Мельника, Шевця, Смерті» [13, 389].

У рукописних фондах Навчально-наукової лабораторії етнології зберігається запис весільної «Гри з макогоном», яка зафіксована безпосередньо у момент її «живого» відтворення. Надзвичайно емоційна і весела гра, яку ставив на весіллі її знавець, популяризатор, людина доброї душі і веселої вдачі Мельник Віктор (м. Кам'янець-Подільський), котрий перейняв її від свого діда – весільного музики. Гру проводять після першого застілля, під час танців. Вік учасників – молодша та старша (з боку молоді – жіноча шеренга, від молодого – чоловіча), кількість – парна. Головним атрибутом, яким користується організатор, є макогін. У ритм веселої музики, здебільшого «польки», макогін, без допомоги рук, передається з однієї шеренги в іншу. Спочатку з позиції «макогін на плечі зажатий головою», далі «макогін під пахвою» і «макогін між ногами» [24]. Ігрова поведінка учасників носить еротично-символічний характер. Макогін символізує чоловічий статевий орган, що є прямим наслідуванням фалічного культу.

Досліджуючи прадавній весільний танець-гру «Журавель», О. Курочкін у своїй розвідці зазначає, що «під час його виконання дозволялися жести й поведінка, які в інший час були б оцінені як відверто аморальні й непристойні» [7, 57], що і спостерігається у вище наведеній грі.

У більшості подільських населених пунктах на другий день весілля, у понеділок, коли основна гра закінчилася, слідує її продовження, насиче-

не менш цікавими ігровими моментами. Порізному на Поділлі називають таке дійство: «понеделкування» «поправка», «складчина», «хлібини», «чоботи». Семантика назви закладена у самому ж вислові. У понеділок – «весілля навиворіт», на посміховисько, аби забавити найближчих гостей (рідню, сусідів учасників весільного дійства). Також може завітати сільський дотепний дядько-жартівник із словами: «Десь я вчора тут забув свою кепку (чи шапку)».

Головними героями у понеділковій грі знову ж виступають «молодий» і «молода» або «дурна молода», «перебрані». Ролі «молодих навпаки» виконують вдалі до різних «фокусів» гості (буває, що їх спеціально запрошують на весілля). «Молодий» – це малого зросту повненька жінка в чоловічій одежі; «молода» – високий, худий чоловік, одягнений у жіноче на зразок молодої, у фаті. Обое загримовані так, щоб не впізнати. У такому маскарадній грі має неабиякий успіх і веселість. Як засвідчують фондові відео матеріали лабораторії етнології, а також власні спостереження автора статті «молоді» у супроводі гостей забавляють сільчан. Колективне вживання спиртних напоїв знімає буденну скованість. У багатьох випадках обов'язковим є демонстрація чоловічих принад (велика морква, кукурудза із двома буряками чи картоплинами, що є атрибутами фалічного символу, «уособлення плодючості, творення» [3,5-54]), які начіплюють на одягу «молодого» в соромицьких місцях.

Прикро, що є мало наукових розвідок такого характеру. Ще «у 20-х роках ХХ ст. академік М. Грушевський, солідаризуючись з Х. Вовком, мусив визначити, що на перешкоді дослідженням оргіастичного елементу весілля «ставали і цензурно-поліційні заборони і власна прюдерія збирачів» [8, 53].

Записати таку інформацію раніше було важко через небажання оповідачів розмовляти на такі «непристойні» теми. Нині, при допомозі сучасної фіксувальної техніки, ми маємо більше можливостей володіти таким малодослідженим матеріалом.

Чоловіки, «поправивши своє здоров'я», у понеділок «підносять на ура», посадивши на стілець, по черзі рідних молодих, кухарку, при цьому запитують, що вони дають у викуп. Вимагаючи символічний викуп, хлопці підкидають їх угору до тих пір, поки не почують позитивну відповідь. Буває так, що вони опираються, тоді їх можуть перекинути зі стільця або навіть вкинути в річку.

Така форма забави є подякою і шаную тим, хто найбільше подбав про успішне проведення весілля.

Подібне нагадує про давнішу поведінку людей в разі гарного збору врожаю чи полювання. Отже, за все добре потрібно дякувати – мораль, що своїм корінням сягає у глибину віків.

Підсумовуючи сказане, слід відзначити, що сутність семантики фразеологічного вислову «грати весілля», який широко вживається мовцями етнорегіону Поділля, пов'язана із поняттям гра, адже з самого початку весільного дійства і до його завершення відбуваються добре організовані, розгорнуті ігрові забави, які в своїй основі мають віками упорядковану і збережену традиційність.

Література та джерела

1. Болтарович З. Є. Народна медицина українців. – К., 1990. – С. 155, 156.
2. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 195.
3. Войтович В. М. Українська міфологія. – К., 2002. – С. 554; С. 75.
4. Курочкін О. В. Громадський побут і звичаєвість // Культура і побут населення України: Навч. посібник / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. – 2-е вид., доп. та перероб. – К., 1993. – С. 168.
5. Курочкін О. В. Пили, п'ють і будуть ... пити? (етнічні стереотипи алкогольної комунікації) // Берегиня. – 2001. – № 4. – С. 63.
6. Там само. – С. 63.
7. Курочкін О. В. Прадавній весільний танець-гра «Журавель» («Бусел») // Берегиня. – 2001. – № 4. – С. 57.
8. Там само. – С. 53.
9. Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість: Підручник. – К., 2001. – С. 200.
10. Мельничук Л. С. Українське народознавство: Методичні матеріали з курсу українського народознавства для студентів очної і заочної форми навчання, вчителів шкіл. – Вінниця, 2001. – С. 44.
11. Словник символів культури України / За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко. – К., 2002. – С. 252.
12. Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях / Упоряд., ред. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова. – К., 1998. – С. 299.
13. Там само. – С. 389.
14. Українознавство: Посібник / Уклад.: В. Я. Мацюк, В. Г. Пугач. – К., 1994. – С. 327.
15. Зап. 17.08.2000. Позднякова Наталя Василівна від Кузик Марії Федорівни, 1837 р. н., освіта середня, українка, у с. Бабино Старосинявського р-ну Хмельницької обл. // Рукописні фонди Навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського державного університету. Папка тематичного питальника № III «Народні ігри та забави» (Далі скорочено: Р. Ф., п. № III).
16. Зап. 22.07.2000. Гордій Оксана Іванівна від Посикалюка Казимира Юхимовича, 1935 р. н., освіта 4 кл., будівельник, українець, у с. Оринин Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. // Р. Ф., п. № III.
17. Зап. 21.07.2000. Тарасова О. В. від Поліщук Марії Андріївни, 1918 р. н., освіта середня, агроном, українка, у с. Яворівці Красилівського р-ну Хмельницької обл. // Р. Ф., п. № III.
18. Зап. 21.07.2000 р. Тарасова О. В. від Поліщук Марії Андріївни, 1918 р. н., освіта середня, агроном, українка, у с. Яворівці Красилівського р-ну Хмельницької обл. // Р. Ф., п. № III.
19. Зап. 01.12.2002. Бабич Галина від Яблонської Лариси, 1974 р. н., у с. Кульчинки Красилівського р-ну Хмельницької обл. // Р. Ф., п. № III.
20. Зап. 25.06.2001. Яремчук Наталя Володимирівна від

- Стінкової Дарії Антонівни, 1943 р. н., освіта середня, штукатур, українка, у с. Королівка Борщівського р-ну Тернопільської обл. // Р. Ф., п. № III.
21. Зап. 28.08.2000. Позднякова Наталя Василівна від Яремус Зої Трохимівни, 1954 р. н., освіта середня, українка, у с. Бабино Старосинявського р-ну Хмельницької обл. // Р. Ф., п. № III.
22. Зап. 22.07.2000. Гордій Оксана Іванівна від Посикалюка Казимира Юхимовича, 1935 р. н., освіта 4 кл., будівельник, українець, у с. Оринин Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. // Р. Ф., п. № III.
23. Зап. 21.07.2000. Тарасова О. В. від Поліщук Марії Андріївни, 1918 р. н., освіта середня, агроном, українка, у с. Яворівці Красилівського р-ну Хмельницької обл. // Р. Ф., п. № III.
24. Зап. 2004. Щегельський Валерій Васильович від Мельника Віктора Володимировича, 1964 р. н., освіта вища, ветеринарний інспектор, у м. Кам'янець-Подільський Хмельницької обл. // Р. Ф., п. № III.
25. Зап. 22.11.2006. Гудима Вадим Валерійович, 1980 р. н., освіта вища, старший лаборант Навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського державного університету, українець, у с. Посухів Тернопільської обл. // Р. Ф., п. № III.
26. Зап. 16.08.1999. Присяжна Марія Богданівна від Середи Ганни Іванівни, 1939 р. н., освіта середня, медсестра, українка, у с. Пробіжна Чортківського р-ну Тернопільської обл. // Р. Ф., п. № III.
27. Зап. 02.11.2000. Анкудінова Наталія Михайлівна від Гах Йосипи Григорівни, 1926 р. н., член ланки, українка, у с. Сорока Гусятинського р-ну Тернопільської обл. // Р. Ф., п. № III.
28. Зап. 26.11.2003. Зюбрій Алла Михайлівна від Прокопій Анастасії Федорівни, 1930 р. н., освіта середня, колгоспниця, українка, у с. Сокиринці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. // Р. Ф., п. № III.

У дослідженні прослідковуються діахронічні і синхронічні мотиви зародження та розвитку фразеологічного вислову «грати весілля», його семантику побутування в етнорегіоні Поділля.

Summary

In the research we convey the diachronic and synchronistic motifs of the origin and development of the phraseologic saying «to perform a wedding», its semantic existence in ethnologic region of Podillya.